

PUBLIKACJA

OPRACOWANIE I WDROŻENIE DZIAŁAŃ DYDAKTYCZNYCH ZWIĄZANYCH Z BOGACENIEM ZASOBU LEKSYKALNEGO UCZNIÓW KLASY IID SZKOŁY PODSTAWOWEJ NR 13 Z ODDZIAŁAMI INTEGRACYJNYMI IM. HENRYKA SIENKIEWICZA W MYSŁOWICACH

mgr Joanna Szczupakowska

ROK SZKOLNY 2004/2005

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	3
I. KOMUNIKACJA JĘZYKOWA.....	3-5
1. Rola języka w życiu społeczeństwa.....	3
2. Kultura języka i jego rozwój.....	4
3. Czynniki dydaktyczne umożliwiające rozwijanie zasobu słownikowego uczniów.....	4
4. Ćwiczenia słownikowe i ich rodzaje.....	5
II. OPRACOWANIE I WDROŻENIE DZIAŁAŃ DYDAKTYCZNYCH ZWIĄZANYCH Z BOGACENIEM ZASOBU LEKSYKALNEGO UCZNIÓW KLAS II SP-13 Z ODDZIAŁAMI INTEGRACYJNYMI IM. HENRYKA SIENKIEWICZA W MYSŁOWICACH.....	6-9
1. Krótkie uzasadnienie dotyczące planowanych działań dydaktycznych.....	6
2. Zbadanie poziomu słownictwa w klasach II – wyniki po teście wstępnym.....	6-8
3. Podjęcie działań dydaktycznych w klasie IId zmierzających do wzbogacenia leksyki uczniów (ćwiczenia na kartach pracy).....	8
4. Zbadanie poziomu słownictwa w klasach II – wyniki po teście końcowym.....	9
III. PODSUMOWANIE I WNIOSKI.....	10
<u>BIBLIOGRAFIA</u>.....	11

Szkoła jako instytucja przygotowująca dziecko do życia w świecie dorosłych

Zgodnie z powyższym stwierdzeniem szkoła nie powinna się koncentrować tylko na wzbogacaniu i porządkowaniu wiedzy. Musi ona kształtować wszelkie umiejętności, które pozwolą uczniom poznawać i zmieniać otaczającą rzeczywistość.

Rzeczywistość poznają uczniowie także dzięki warstwie leksykalnej języka i umiejętnemu posługiwaniu się nim. Stąd nie wydaje się obojętne, jakie słownictwo posiada uczeń, czy jest bogate, czy bardzo ubogie. Odpowiednio opanowane słownictwo i umiejętność posługiwania się nim, świadczy o poziomie kulturalnym i intelektualnym człowieka.

Zadanie polegające na wzbogacaniu leksyki ucznia realizowane jest w dużej mierze przez nauczyciela na lekcji. To on ma duży wpływ na bogacenie słownictwa dziecka. Robi to często intuicyjnie, korzystając z materiału ćwiczeniowego zawartego w podręczniku, rzadziej posługuje się fachową literaturą, umożliwiającą bogacenie słownictwa, a jeszcze rzadziej sam opracowuje odpowiednie (dodatkowe) ćwiczenia.

Nauczyciele niekiedy dość rzadko przeprowadzają analizę poziomu opanowania przez dziecko podstawowych umiejętności związanych z leksyką, co może być przyczyną występowania u dzieci uboższego zasobu słownictwa. Może temu zapobiec odpowiednio zorganizowana praca nad słownictwem i frazeologią, kontrola, jak również rejestracja postępów oraz braków. Umożliwia ona bowiem ustalenie poziomu rozwoju słownictwa i wyrównanie ewentualnych braków poprzez ćwiczenia uzupełniające.

Dobra orientacja co do zakresu słownictwa dzieci wpływa na dobór odpowiednich treści i metod nauczania.

I. KOMUNIKACJA JĘZYKOWA

1. Rola języka w życiu społeczeństwa

Dzięki środkom językowym ludzie mogą sobie przekazywać różne informacje o świecie zewnętrznym oraz informacje o świecie wewnętrznym – uczuciach i myślach. Dzięki środkom językowym odbieramy informacje nadane w zamierzczłej przeszłości, zawarte w pisemnych pracach, możemy również formułować przekazy dla przyszłości. Dzięki językowi ludzie mogą nazywać wszystkie spostrzeżone elementy rzeczywistości. W ten sposób powstaje ogromny zasób wyrazów będących utrwalonym obrazem świata, również minionego. Człowiek poznaje świat, jednocześnie poznając odpowiednie znaki językowe. To za ich pośrednictwem przekazywana jest uczniom wiedza o świecie.

Język daje ludziom poczucie wspólnoty i bezpieczeństwa. Najlepiej wiedzą o tym ludzie przebywający za granicą swego kraju. Oni doskonale wiedzą, jak można cieszyć się ze słyszenia ojczystej mowy, jak można poczuć się wyobcowanym, nie słysząc jej i nie znając języka obowiązującego w danym kraju. Tak więc znaczenie komunikacji językowej polega na tym, że człowiek może przekazywać informacje o sobie lub świecie i odbierać je. Człowiek może również poznawać świat za pomocą znaków językowych i tworzyć nowe znaki dla sprawniejszej komunikacji. Może również informować odbiorcę wypowiedzi o swojej postawie i uczuciach, a także wywoływać odpowiednią reakcję emocjonalną odbiorcy informacji. Znaczenie komunikacji polega także na tym, że w posługującej się tym samym językiem społeczności, każdy jej członek ma poczucie bezpieczeństwa i wspólnoty. Czuje się przynależną częścią tego samego narodu.

O wartości i sile języka informują nas niektóre przysłowia, np.

„Bezpieczniej siedzieć w domu, niż na języku komu”

„Język i do Rzymu doprowadzi”

„Znać dobrze po mowie co się dzieje w głowie”

„ Nie patrz kto mówi, ale co mówi”

2. Kultura języka i jego rozwój

Na kulturę języka składają się dwa zasadnicze elementy: pierwszym jest dbałość o sprawność języka, czyli o jasność, ścisłość, jednoznaczność wypowiedzi, o właściwe i sensowne stosowanie form i wyrazów, drugim- dbałość o poprawność języka, czyli o niewykraczanie przeciw przyjętym zasadom gramatycznym, ortograficznym i interpunkcyjnym. niesprawne posługiwanie się językiem może sprawić wiele kłopotów. Najczęstszą przyczyną nieporozumień jest brak dokładności w sformułowaniu wypowiedzi, używanie niezrozumiałych wyrazów, zwrotów i wyrażań, stosowanie nieprawidłowej intonacji, zbyt szybkie tempo mówienia nie uwzględniające przecinków i pauz.

Kultura języka jest jednym z głównych składników naszej kultury w ogóle, tak jak nasz język jest niezbędnym czynnikiem rozwoju naszej cywilizacji.

Język polski rozwija się i przekształca w wyniku powolnej, ale stałej ewolucji.

W dziejach naszego języka wyróżniamy trzy epoki obrazujące jego rozwój:

- epokę staropolską (od 966r. do XVI wieku),
- epokę średniopolską (XVI-XVIII wiek),
- epokę nowopolską (XIX-XX wiek).

Język stanowi pewien pomost pomiędzy przeszłością a teraźniejszością, gdyż zmiany w nim zachodzące są dość powolne.

Posługując się językiem, należy pamiętać o tym, co się mówi i pisze oraz jak się mówi i pisze.

3. Czynniki dydaktyczne warunkujące rozwijanie zasobu słownikowego uczniów

Sposób bogacenia zasobu słownikowego uczniów, jego planowość i systematyczność winny wyznaczać programy szkolne. Głównym celem nauczania zintegrowanego, jeśli chodzi o aktywność polonistyczną w klasach I-III jest wzbogacenie słownictwa dziecka, umożliwiające mu zarówno zrozumienie czytanych tekstów, jak i porozumiewanie się z najbliższym otoczeniem.

Zakres leksyki wprowadzonej do programu nauczania w dużym stopniu determinuje literacka tematyka programowa. Istotną sprawą jest właściwy jej dobór dla poszczególnych klas, wszechstronnie uwzględniający specyficzne dla danego wieku właściwości i potrzeby ucznia.

W programie nauczania dla klas nauczania zintegrowanego problematyce słownictwa i frazeologii uczniów poświęca się dość sporo miejsca. Docenia się rolę ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych w bogaceniu zasobu leksykalnego uczniów, kształtowaniu umiejętności zwięzłego i precyzyjnego wypowiedziania się w mowie i w piśmie oraz w uczeniu poprawnego wyrażania własnych myśli.

Jednym z podstawowych materiałów do kształcenia słownictwa i frazeologii są podręczniki szkolne. Szczególną rolę w procesie bogacenia słownictwa powinny odgrywać podręczniki dla klasy pierwszej. W klasie tej ważne jest godzenie ze sobą różnych celów dydaktycznych oraz zachowanie w tym zakresie proporcji. Obok ważnego celu – osiągnięcia przez uczniów odpowiedniego poziomu sprawności w czytaniu i pisaniu, powinno się mieć na uwadze także podnoszenie ich ogólnej sprawności językowej.

Podręczniki dla klasy drugiej są bogate w ćwiczenia językowe. Ćwiczenia są oparte na słownictwie współczesnym. Podręczniki te uwzględniają wymogi programowe dotyczące bogacenia słownictwa uczniów. Prócz programów nauczania, podręczników szkolnych, niewątpliwym wpływem na bogacenie słownictwa dziecka mają lektury szkolne, słowniki, czasopisma dziecięce, środki audiowizualne, filmy o charakterze dydaktycznym, wycieczki szkolne i tak dalej. Język materiałów dydaktycznych powinien wyprzedzać poziom uczniów, jednakże wyprzedzanie takie nie może doprowadzić do zerwania kontaktów z dzieckiem. W związku z brakami leksykalnymi uczniów można mówić albo o ubóstwie słownikowym, albo o błędach. Z ubóstwem mamy do czynienia wtedy, kiedy uczeń nie znajduje odpowiedniego wyrazu dla nazwania jakiegoś przedmiotu, czy zjawiska i albo nie nazywa go wcale, albo używa wyrazów zbyt ogólnych, dających się zastosować w wielu sytuacjach. Język staje się wtedy mało precyzyjny, a wypowiedź bez kontekstu – mało komunikatywna, bądź zupełnie niezrozumiała. Innym przejawem braków słownikowych są błędy leksykalne. Niekiedy jednak trudno ustalić, czy dane zjawisko jest wynikiem ubóstwa leksykalnego, czy błędem.

4. Ćwiczenia słownikowe i ich rodzaje

Najogólniej rzecz ujmując należy zauważyć, iż istnieje wiele rodzajów ćwiczeń słownikowych mających bogacić słownictwo ucznia. Wiele jednak zależy od chęci nauczyciela, jego pomysłowości i inwencji twórczej. Na gruncie nauczania zintegrowanego do najpopularniejszych ćwiczeń należą:

- wprowadzanie nazw przedmiotów, zjawisk, cech, czynności oraz stosunków przestrzennych i czasowych,
- wyjaśnianie niezrozumiałych słów (opis przedmiotu, zjawiska, cech itp., określonych za pomocą danego wyrazu),
- wzbogacaniu zasobu leksykalnego służy również gromadzenie zwrotów i wyrażen zastępczych (również wyjaśnienie niezrozumiałych słów),
- grupowanie wyrazów wokół określonych tematów,
- grupowanie wyrazów o znaczeniu przeciwnym i podobnym,
- zastosowanie nieznanego dziecku wyrazów w zrozumiałym dla niego tekście,
- rozwiązywanie krzyżówek, rebusów, łamigłówek,
- układanie rozsypanek sylabowych i tak dalej... .

II.OPRACOWANIE I WDROŻENIE DZIAŁAŃ DYDAKTYCZNYCH ZWIĄZANYCH Z BOGACENIEM ZASOBU LEKSYKALNEGO UCZNIÓW KLAS II SP-13 Z ODDZIAŁAMI INTEGRACYJNYMI IM. HENRYKA SIENKIEWICZA W MYSŁOWICACH

1.Krótkie uzasadnienie dotyczące planowanych działań dydaktycznych

Pracując w SP-13 w Mysłowicach jako nauczyciel nauczania początkowego od wielu lat obserwuję, iż niektóre dzieci posiadają dość ubogie słownictwo. Uczniowie mają problemy z wyrażaniem swoich myśli, nie potrafią zamknąć myśli w obrębie zdania, często gestykują, gdy im „brakuje słowa”, nie stosują pauz, odpowiadają na pytania jednym, lub kilkoma słowami. Często powtarzają ten sam wyraz, nie stosują wyrazów bliskoznacznych, przeciwstawnych, nie znają znaczenia wielu potocznie używanych wyrazów, lub milczą. Często zastanawiałam się z czego ten stan rzeczy wynika. Przyczyna może tkwić, np. w pochodzeniu społecznym dziecka. Możliwe, że dzieci z rodzin inteligenckich mają lepszą leksykę z uwagi na wykształcenie rodziców i większą ich dbałość o słownictwo dziecka. Powodem może być również poziom czytelnictwa wśród dzieci. Być może dzieci, które czytają więcej książek, mają bogatsze słownictwo na skutek kontaktu z literaturą. Chociaż niewątpliwie nie bez znaczenia jest bogacenie słownictwa dzieci na lekcji przez nauczyciela. Można nawet zaryzykować stwierdzenie i powiedzieć, że nauczyciel poprzez codzienny kontakt i działania dydaktyczne ma na to słownictwo duży wpływ. **Podjmując planowane działania dydaktyczne, zamierzam zaobserwować, czy zintensyfikowane działania dydaktyczne mają duży wpływ na wzbogacenie zasobu leksykalnego uczniów, czy nie.**

2.Zbadanie poziomu słownictwa w klasach II – wyniki po teście wstępnym

Wobec powyższego postanowiłam zbadać poziom słownictwa u wszystkich uczniów klas II (wrzesień 2004) za pomocą testu wstępnego. Badaniem zostało objętych 65 uczniów z klas:

- IIa integracyjna (gdzie uczęszcza 11 dzieci zdrowych i 3 niepełnosprawnych),
- IIb integracyjna (gdzie uczęszcza 12 dzieci zdrowych i 3 niepełnosprawnych),
- IIc integracyjna (gdzie uczęszcza 13 dzieci zdrowych i 3 niepełnosprawnych),
- IId (gdzie uczęszcza 20 zdrowych dzieci).

Test wstępny (przed podjęciem działań dydaktycznych) zawierał 6 punktów. Czas pracy wynosił 30 minut, gdyż na udzielenie odpowiedzi na każde pytanie uczeń posiadał 5 minut czasu.

We wszystkich klasach dzieci zdrowe (po uprzednim objaśnieniu każdego punktu) pracowały same. Uczniowie niepełnosprawni pracowali z pomocą nauczyciela wspomagającego. W zależności od tego, jaki rodzaj schorzenia posiadało dziecko, nauczyciel wspomagający, bądź naprowadzał dziecko na odpowiedź, stosując pytania pomocnicze, bądź pisał za dziecko pod jego dyktando (w przypadku schorzenia ruchowego, bądź braku koordynacji wzrokowo- ruchowej wynikającej z pewnej dysfunkcji dziecka).

Za każdy prawidłowo napisany wyraz uczeń otrzymywał 1 pkt.

Suma punktów za test dla każdego dziecka, to suma jednostek wyrazowych, jaką dziecko uzyskało.

Wynik testu określała średnia jednostek wyrazowych, przypadających na dziecko w danej klasie. Osobno w odniesieniu do dzieci zdrowych i osobno w odniesieniu do dzieci niepełnosprawnych.

Średnia jednostek wyrazowych przypadająca na dzieci zdrowe i niepełnosprawne w klasach drugich przedstawia się w sposób następujący:

Klasa IIa

Średnia dla dzieci zdrowych – 28 jednostek wyrazowych

Średnia dla dzieci niepełnosprawnych – 23 wyrazy

Klasa IIb

Średnia dla dzieci zdrowych – 38 jednostek wyrazowych

Średnia dla dzieci niepełnosprawnych – 24 wyrazy

Klasa IIc

Średnia dla dzieci zdrowych – 33 wyrazy

Średnia dla dzieci niepełnosprawnych – 13 wyrazów

Klasa IId

Średnia w klasie dzieci zdrowych wyniosła – 30 wyrazów

Porównując wyniki wśród dzieci zdrowych należy stwierdzić, że są one zbliżone, chociaż widać niewielkie różnice w zasobie słownikowym.

Najbogatsze słownictwo po teście wstępnym prezentują

uczniowie klasy IIb – 38 wyrazów,

następnie klasa IIc – 33 wyrazy,

potem klasa IId - 30 wyrazów

i klasa IIa - 28 wyrazy.

Wyniki po teście wstępnym dla dzieci niepełnosprawnych w w/wym. klasach układają się następująco:

Klasa IIa – 23 wyrazy,

Klasa IIb – 24 wyrazy,

Klasa IIc - 13 wyrazów.

Widać stąd, że w obu pierwszych klasach wyniki są bardzo zbliżone. Nieco niższe są w klasie IIc.

UJĘCIE TABELARYCZNE

DZIECI ZDROWE			
Średnia jednostek wyrazowych przypadająca na jedno dziecko			
Klasa IIa	Klasa IIb	Klasa IIc	Klasa IId
28	38	33	30

DZIECI NIEPEŁNOSPRAWNE			
Średnia jednostek wyrazowych przypadająca na jedno dziecko			
Klasa IIa	Klasa IIb	Klasa IIc	Klasa IId
23	24	13	-

3. Podjęcie działań dydaktycznych w klasie IId zmierzających do wzbogacenia leksyki uczniów

Zintensyfikowane działania dydaktyczne nauczyciela w klasie IId trwały (jak wcześniej wspomniano) od października 2004r. do maja 2005r. Polegały one na zastosowaniu rozmaitych ćwiczeń leksykalnych (zdaniami nauczyciela) atrakcyjnych dla dzieci.

Ćwiczenia te można przedstawić w następującym porządku:

- tworzenie nowych wyrazów przez dodanie, bądź skreslenie odpowiedniej sylaby,
- tworzenie wyrazów z wykorzystaniem zasobu liter w danym wyrazie,
- rozwiązywanie krzyżówek i rebusów fonetycznych,
- rozwiązywanie logogryfów i diagramów,
- rozwiązywanie labiryntów literowych,
- rozwiązywanie wybieranek słownikowych,
- uzupełnianie luk w zdaniach,
- szukanie wyrazów wchodzących w związki wyrazowe z innym wyrazem,
- znajdowanie określeń do wyrazów,
- tworzenie rodziny wyrazów do danego słowa,
- rozwiązywanie zagadek, eliminatek, układnek,
- porządkowanie sylab w tworzeniu wyrazu,
- tworzenie wyrazów rozpoczynających się na daną literę,
- obmyślanie wyrazów bliskoznacznych i przeciwstawnych,
- tworzenie liczby pojedynczej i mnogiej wyrazów itd.

Uczniowie systematycznie pracowali na otrzymywanych od nauczyciela kartach pracy i pod jego kierunkiem z częstotliwością raz, lub dwa razy w tygodniu (od października 2004 do maja 2005). Większość prac realizowana była na lekcji. Ćwiczenia były powiązane z treścią opracowywanej lekcji, lub występowały jako dodatkowe w ramach wolnego czasu na zajęciach (także jako nagroda). Tylko nieliczne ćwiczenia uczniowie w ramach pracy domowej wykonywali w domu. Wszystkie karty pracy były przez nauczyciela

sukcesywnie sprawdzane a zauważone błędy były korygowane i wykorzystywane do dalszych ćwiczeń.

Uczniowie z radością wykonywali te ćwiczenia, co można było zauważyć po zwiększonej ich aktywności na lekcji.

1. Zbadanie poziomu słownictwa w klasach II po teście końcowym

Jak już wcześniej wspomniano wzmoczone działania dydaktyczne w klasie II d trwały do maja 2005r. Następnie we wszystkich klasach drugich przeprowadzono test końcowy, którego celem było zbadanie zasobu słownikowego wszystkich dzieci (to znaczy tych, które były objęte wzmocnionymi działaniami dydaktycznymi i tych, które pracowały zgodnie z programem nauczania i ćwiczeniami zawartymi w zeszytach ćwiczeń).

Średnia jednostek wyrazowych po zakończeniu wzmoczonych działań dydaktycznych przedstawia się następująco:

UJĘCIE TABELARYCZNE

DZIECI ZDROWE			
Średnia jednostek wyrazowych przypadająca na jedno dziecko			
Klasa IIa	Klasa IIb	Klasa IIc	Klasa IId
46	27	47	80

DZIECI NIEPEŁNOSPRAWNE			
Średnia jednostek wyrazowych przypadająca na jedno dziecko			
Klasa IIa	Klasa IIb	Klasa IIc	Klasa IId
24	23	13	-

III. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Porównanie wyników w zestawieniu po teście wstępnym i końcowym wśród dzieci zdrowych i niepełnosprawnych

DZIECI ZDROWE

Klasy Testy	Klasa IIa	Klasa IIb	Klasa IIc	Klasa IId w której zintensyfikowano działania dydaktyczne po teście wstępnym
Średnia jednostek wyrazowych przypadająca na jedno dziecko po teście wstępnym	28	38	33	30
Średnia jednostek wyrazowych przypadająca na jedno dziecko po teście końcowym	46	27	47	80

DZIECI NIEPEŁNOSPRAWNE

Klasy Testy	Klasa IIa	Klasa IIb	Klasa IIc	Klasa IId w której zintensyfikowano działania dydaktyczne po teście wstępnym
Średnia jednostek wyrazowych przypadająca na jedno dziecko po teście wstępnym	23	24	13	-
Średnia jednostek wyrazowych przypadająca na jedno dziecko po teście końcowym	24	23	13	-

Analizując tabele przed jak i po podjęciu wzmoczonych działań dydaktycznych widzimy, że w klasie IId na skutek przeprowadzenia dodatkowych ćwiczeń leksykalnych nastąpił znaczny przyrost słownictwa uczniów. W klasie tej obserwuje się najwyższą średnią arytmetyczną. Wynosi ona 80 jednostek wyrazowych przypadających na ucznia. W klasach IIa i IIc również obserwuje się wzrost zasobu leksykalnego uczniów (na poziomie 46 jednostek wyrazowych w IIa, 47 w IIc), chociaż nie jest on tak znaczny, jak w klasie IId, gdzie były realizowane dodatkowe ćwiczenia na kartach pracy. W klasie IIb obserwuje się nieco niższy poziom słownictwa w odniesieniu do testu wstępnego.

Jeśli chodzi o uczniów niepełnosprawnych, to we wszystkich klasach zasób słownikowy uczniów utrzymuje się na tym samym poziomie.

Reasumując należy zaznaczyć, iż wzmoczone działania dydaktyczne mające na celu wzbogacenie słownictwa uczniów przyczyniają się w dużym stopniu do poszerzenia zasobu leksykalnego dziecka.

BIBLIOGRAFIA

1. P. BAŁK : Gramatyka języka polskiego. Warszawa 2000.
2. B. Czastka H. Synowiec: Kształcenie sprawności językowej. Kraków 2000.
3. S. Dubisz: Eseje o języku. Warszawa 2001.
4. S. Dubisz: Słownik odmian gwarowych. Warszawa 2001.
5. W. Gawdzik: Ortografia na wesoło. Warszawa 2002.
6. A. Jurkowski: Ontogeneza mowy i myślenia. Warszawa 2001.
7. J. Krzyżanowski: Sztuka słowa. Warszawa 1997.
8. J. Malendowicz: Ćwiczenia słownikowe. Warszawa 1995.
9. M.Nagajowa: Słowo do słowa. Warszawa 1995.
- 10.M. Nagajowa: Kształcenie języka uczniów w szkole podstawowej. Warszawa 1999.
- 11.M. Nagajowa: Ćwiczenia słownikowo- frazeologiczne. Warszawa 1998.
- 12.M. Nalepińska: Jak mówić i pisać poprawnie. Warszawa 1989.
- 13.D.Latoń A.Latuska R.Tokarczyk pod redakcją A.Latuska: Praktyczny słownik wyrazów i zwrotów bliskoznacznych. Krakow 2001.
14. E.i F. Przyłubscy: Język polski na co dzień. Warszawa 1998.
- 15.W. Tłokiński: Mowa. Przegląd problematyki dla psychologów i pedagogów. Warszawa 1996.
- 16.J. Tomaszewski: Słownik encyklopedyczny wiedzy szkolnej. Warszawa 2003.
- 17.R. Więckowski: Ćwiczenia słownikowo- frazeologiczne i syntaktyczne w klasach początkowych. Warszawa 1990.
- 18.J. Wójtowiczowa: Zabawa w słowa- sylaba. Warszawa 1990.